

УДК 159.923.2

Зарецька Ольга Олександрівна, кандидат філологічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

olgazaretska@gmail.com

ПРО ДЕЯКІ ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ І ДИСКУРСИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ САМОПРОЕКТУВАННЯ ДОРΟΣЛИХ

Анотація

В роботі йдеться про найбільш розповсюджені технологічні прийоми особистісного самопроєктування, характерні для вікової групи «дорослі». Інтерпретація емпіричних даних, отриманих шляхом онлайн опитування, базувалася на нормативній моделі дискурсивного самопроєктування Н. В. Чепелевої – С. Ю. Рудницької. Аналіз виявив характерні види співвідношення життєвого і особистісного самопроєктів для різних періодів дорослості (в залежності від вікових і соціально-психологічних умов). З'ясовувалися психологічні особливості і характерні ситуаційні обставини кожного виявленого прийому залежно від тих чи інших чинників. Було виявлено особливості самопроєктування, характерні для різних вікових і соціально обумовлених сюжетів розгортання процесу. В узагальнену теоретичну модель дискурсивних технологій самопроєктування дорослих введено додаткові блоки «формування індивідуального дискурсу самопроєктування» та «аналіз і усвідомлення власної ресурсної бази самопроєктування». З'ясовано, що основними технологіями самопроєктування дорослих є інформаційний та смисловий діалоги з соціокультурним оточенням суб'єкта, а також провокативні технології, за допомогою яких поповнюється індивідуальний дискурс самопроєктування суб'єкта, розширюється його ресурсна база і відбувається вихід на нові життєві та особистісні самопроєкти. Обґрунтовано доцільність цілеспрямованого розвитку наративної компетентності особи для успішності її самопроєктування

Ключові слова: самопроектування, дискурс, нормативна модель, технології, вікова група дорослі, життєвий самопроект, особистісний самопроект.

Зарецкая Ольга Александровна, кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник лаборатории когнитивной психологии Института психологии имени Г. С. Костюка НАПН Украины

О НЕКОТОРЫХ ДИСКУРСИВНЫХ ПРАКТИКАХ И ДИСКУРСИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЯХ САМОПРОЕКТИРОВАНИЯ ВЗРОСЛЫХ

Аннотация

В работе рассматриваются наиболее распространенные технологические приемы личностного самопроектирования, характерные для возрастной группы «взрослые». Интерпретация эмпирических данных, полученных путем онлайн опроса, базировалась на нормативной модели дискурсивного самопроектирования Н. В. Чепелевой - С. Ю. Рудницкой. Анализ выявил характерные виды соотношения жизненного и личностного самопроектов для различных периодов взрослости (в зависимости от возрастных и социально-психологических условий). Выяснялись психологические особенности и характерные ситуационные обстоятельства каждого обнаруженного приема в зависимости от тех или иных факторов. Были выявлены особенности самопроектирования, характерные для разных возрастных и социально обусловленных сюжетов развертывания процесса. В обобщенную теоретическую модель дискурсивных технологий самопроектирования взрослых введены дополнительные блоки «формирование индивидуального дискурса самопроектирования» и «анализ и осознание собственной ресурсной базы самопроектирования». Установлено, что основными технологиями самопроектирования взрослых являются информационный и смысловой диалоги с социокультурным окружением субъекта, а также провокативные технологии, с помощью которых

пополняется индивидуальный дискурс самопроектирования субъекта, расширяется его ресурсная база и происходит выход на новые жизненные и личностные самопроекты. Обоснована целесообразность целенаправленного развития нарративной компетентности личности для успешности ее самопроектирования

Ключевые слова: *самопроектирование, дискурс, нормативная модель, технологии, возрастная группа взрослые, жизненный самопроект, личностный самопроект.*

Zaretska Olga O., PhD, Leading Researcher, Department of Cognitive Psychology, G.S. Kostyuk Institute of Psychology, NAES of Ukraine

ON SOME DISCURSING PRACTICES AND DISCURSIVE TECHNOLOGIES OF ADULT SELF-DESIGNING

Summary

The paper deals with the most widespread technological techniques of personal self-designing in adult age group. The interpretation of the empirical data obtained through the online survey was based on the normative model of discursive self-designing by N.V. Chepeleva - S. Yu. Rudnitskaya. The analysis revealed characteristic types of correlation of life and personal self-designs for different periods of adulthood (depending on age and socio-psychological conditions). The psychological peculiarities and the characteristic situational circumstances of each detected technique were determined depending on various factors. The features of self-designing were revealed that are characteristic of different age and socially determined plots of the process deployment. The additional blocks “formation of individual discourse of self-designing” and “analysis and awareness of one's own self-designing resource base” were introduced into the generalized theoretical model of discursive technologies of adult self-designing. It has been found out that the main technologies of adult self-designing are informational and semantic dialogues with the socio-cultural environment of the person, as well as provocative technologies by which the individual discourse of self-designing of the person is expanded, its

resource base is expanded and new life and personal self-designs are connected. The expediency of purposeful development of a person's narrative competence for successful self-designing is substantiated.

Keywords: *self-designing, discourse, normative model, technologies, age group of adults, life self-design, personal self-design.*

Постановка проблеми. Роботу присвячено аналізу особливостей технологічних прийомів, що використовуються дорослими при здійсненні життєвого і особистісного самопроектування. Роботу виконано з опорою на методологічне підґрунтя психологічної герменевтики [5; 6]. Н. В. Чепелевою і С. Ю. Рудницькою було запропоновано нормативну модель дискурсивного самопроектування особистості (далі всюди «нормативна модель») [8], згідно з якою самопроектування здійснюється через дискурсивні практики особистості і створення власних дискурсивних проєктів. Саме тому при проведенні нашого дослідження в центрі уваги була дискурсивна складова технологій самопроектування. Нормативна модель упорядковує механізми і технології, задіяні у процес індивідуального самопроектування, і є зручним теоретичним знаряддям для інтерпретації результатів емпіричних досліджень.

Самопроектування є одним з найдієвіших засобів і безумовним проявом саморозвитку людини. Заглиблення у технології цього процесу, з'ясування і дослідження його чинників, супутніх обставин і психологічних механізмів важливо для знаходження можливостей сприяти усвідомленню людиною важливості цього засобу і оволодінню відповідними техніками і практиками. У цьому ми вбачаємо безумовну важливість і **актуальність** робіт у цьому напрямку.

Метою даного дослідження було з'ясувати, які ансамблі утворюють життєвий і особистісний самопроекти особистості, як вони взаємодіють, як впливають один на одній в реальних життєвих сюжетах; чи є типові ансамблі і сюжети, які їх життєві контексти, чинники і психологічні механізми; як в різновидах сюжетів реалізуються і варіюються конкретні технології

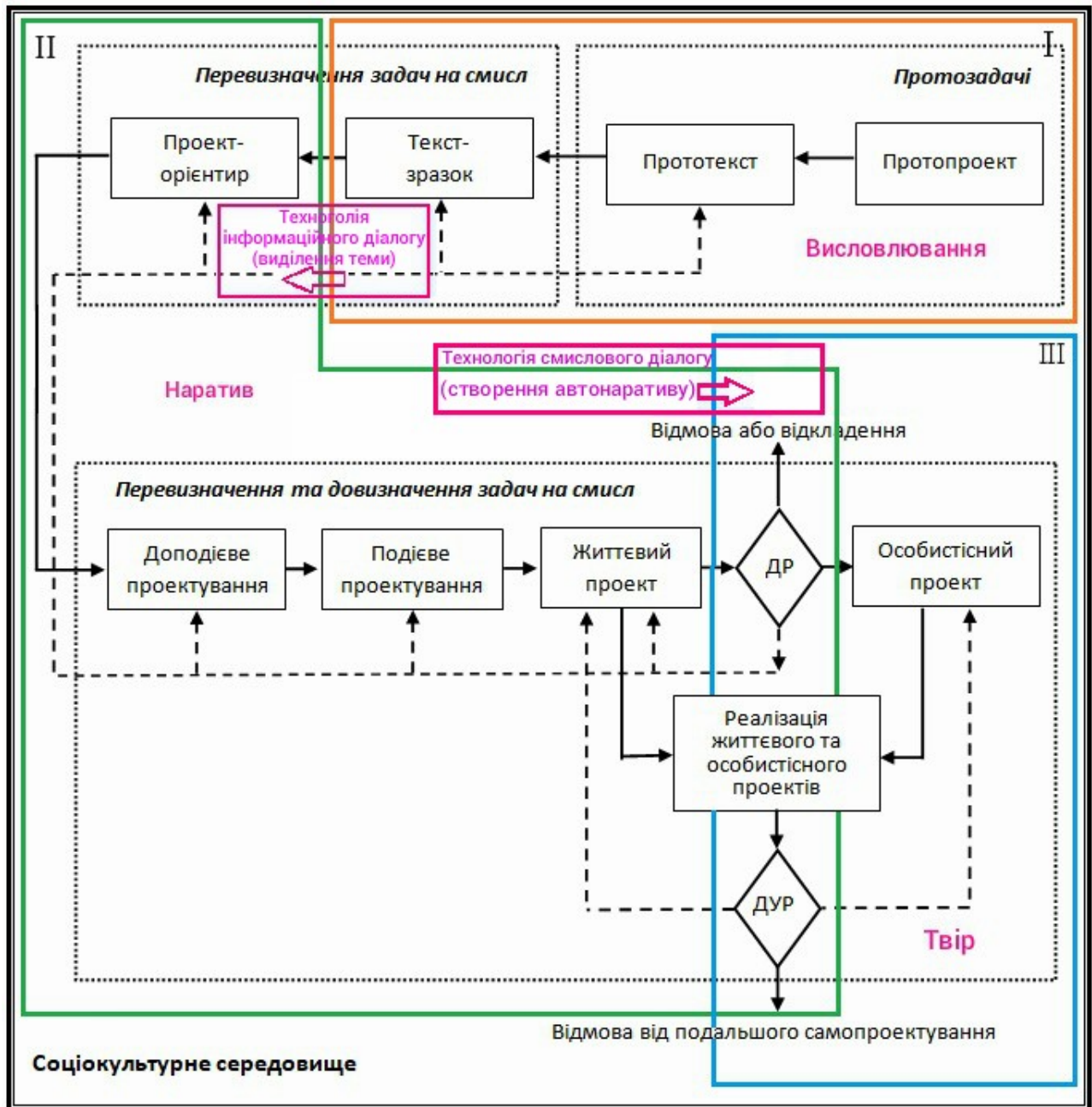
дискурсивного самопроєктування, такі як інформативний і смисловий обмін, провокативні механізми тощо. Зосереджуючись на сюжетах і стратегіях самопроєктування, виявлених по результатах емпіричного дослідження, ми намагались прослідкувати ці зв'язки і взаємовпливи.

Як відомо, рушієм розвитку є наявність певного протиріччя. Для кожного з технологічних проявів самопроєктування ми намагались виявити ситуаційне чи психологічне протиріччя, яке в цій ситуації обумовлює розвиток особистості через особистісне самопроєктування.

Виклад основного матеріалу. Емпіричні дослідження самопроєктування в дорослому віці, проведені нами у формі опитування, дозволили отримати наративи, які містять багатий матеріал щодо рефлексії опитуваними цього важковловимого явища [2]. Інтерпретація реальних життєвих процесів самопроєктування на базі нормативної моделі підтвердила передбачувану тезу про те, що для вікової групи дорослих особистісне самопроєктування тісно пов'язане з життєвим.

Оскільки функціональна схема, у якій втілено ідеї нормативної моделі дискурсивного самопроєктування особистості Н. В. Чепелєвої-С. Ю. Рудницької, є основою для наших подальших побудов, надаємо її повністю (див. рис. 1). Теоретична розробка теми, аналіз експериментального матеріалу, зафіксованого в автонаративах опитуваних [1; 2; 3; 4], а також дослідження реальних життєвих процесів самопроєктування у всьому їх розмаїтті були скеровані на відстеження проєкцій окремих фрагментів абстрактної схеми у тих чи інших проявах і типах процесу та інтерпретацію окремих блоків схеми і зв'язків між ними на базі спостереження реальних процесів самопроєктування в житті дорослих осіб.

Розглянемо найбільш поширені варіанти технологій самопроєктування у дорослих осіб (I – IV).

ДР – діагностика ресурсів; Рівні самопроєктування особистості:

ДУР – діагностика успішності реалізації.

- I «Плагіатор»
- II «Читач»
- III «Автор»

Рис. 1. Функціональна модель дискурсивного самопроєктування особистості Н. В. Чепелевої-С. Ю. Рудницької.

I. Найбільш розповсюдженим виявилось самопроекування, що спровоковане та визначається *потребами конкретного життєвого самопроекту* і забезпечує саму можливість реалізації цього проекту. Таким життєвим проектом може бути досягнення певного професійного рівня, входження у певну спільноту (професійну, суспільну, сімейну, тощо), забезпечення певних соціальних чи міжособистісних стосунків тощо. Саме в рамках життєвих проектів відбувається соціалізація, адаптація людини до соціального середовища, «натягування» на себе «прийняттого» життєвого чи особистісного сценарію. Самопроекування в рамках життєвого проекту полягає у свідомому чи несвідомому набутті певних індивідуальних якостей, необхідних для здійснення мети проекту, чи позбавленні від деяких небажаних рис особистості. Це свідомий тренінг особистості в конкретному зовні визначеному напрямку, обраному особою для себе. Таке функціонально зумовлене самопроекування більш характерне для першої половини життя дорослої людини, коли треба зайняти певне місце в житті. Для цієї технології характерні усвідомленість, осмисленість, цілеспрямованість, неприхованість, артикульованість.

Н. В. Чепелева у [7, с.20] виділяє наступні види дискурсів, що впливають на формування базисних наративів і, відповідно, культурно прийнятних особистісних і життєвих проектів людини: освітній, літературний, фольклорний та казковий, сімейний, професійний, гендерний, політичний та релігійний дискурси. Н. В. Чепелева вважає це процесом наративної та дискурсивної «освіти», що скеровує ще не зрілу дорослу людину на вибір першого життєвого проекту.

Бажаний життєвий проект спочатку є наявним чужим взірцем, який здається привабливим і досяжним для даної особи, його треба привласнити. Це, безумовно, рівень «плагіатора» (за нормативною моделлю дискурсивного самопроекування особистості), коли зовнішня схема, вироблена кимось, переноситься на себе і формує рух у напрямку адаптації її до свого життя. Можна вважати, що спочатку це ідея, сукупність смислів якої вичерпується

висловлюванням: «А може і мені це підійде?». Звернімо увагу, що саме так – «*висловлюванням*» – називають цю частину технології і автори функціональної схеми [8] (тут і далі згадувані блоки функціональної схеми ми подаємо курсивом у лапках). Можна вважати, що цим рухом і є самопроекування на рівні опанування блоку «*протопроект*», коли в результаті «*інформаційного обміну*» з «*соціокультурним середовищем*» у особи виникає «*протозадача*» опанувати смисли, з яких складається бажаний життєвий проект.

Наступний крок, який вже є наступною «*протозадачею*» для особистості, – це знаходження і опанування «*прототексту*», що відповідає вибраному «*протопроекту*». Він так само є об'єктом «*плагіату*», «*плагіатор*» приміряє цю одежину, і ось тут з'являються перші ознаки протиріччя, яке може стати рушійною силою подальших перетворень особистості: невідповідність смислового обсягу життєвого проекту і тих можливостей, які наявні у нього (з його точки зору), відсутність відповідного особистісного ресурсу. Чи освіти не вистачає, чи є суб'єктивно нездоланні організаційні перешкоди, чи особистісних якостей обмаль...

Проте «*протопроект*» і «*прототекст*», що були освоєні особою, віддзеркалилися в її особистому досвіді у вигляді компоненту власного дискурсу самопроекування. В схему функціональної моделі дискурсивного самопроекування ми додаємо блок «*формування індивідуального дискурсу самопроекування*», який охоплюється і сукупністю блоків «*Протозадачі*», і далі є й у сукупності «*Перевизначення задач на смисл*». Його місце на схемі – між блоками «*прототекст*» і «*текст-зразок*»; стрілками, що означають інформаційний обмін, він має бути пов'язаний з соціокультурним середовищем.

Зауважимо, що введений нами блок «*формування індивідуального дискурсу самопроекування*» ми вважаємо важливим компонентом схеми і важливим об'єктом аналізу з огляду на акцентування у цьому дослідженні ролі дискурсу в самопроекуванні. Як зауважують Н. В. Чепелева і С. Ю. Рудницька, людина самовизначається і самопроекується в дискурсі, при цьому дискурс є не просто інструментом привласнення культури, але і могутнім інструментом

особистісного самовизначення, розширення меж себе, побудови власного смислового простору [9]. Спостереження за індивідуальним дискурсом самопроектування, за його еволюцією на шляху до самопроектування, за технологіями його розвитку дають цінний матеріал щодо самопроектування у дорослих. Певний ступінь розвитку *«індивідуального дискурсу самопроектування»*, певна його смислова наповненість призводять до того, що запускається комплекс технологій згідно функціональної схеми нормативної моделі.

Подальше розгортання процесу самопроектування може відбуватися як за продуктивними, так і за непродуктивними сценаріями.

I.1. *Непродуктивний* призводить до нереалізованості життєвого проекту; мрія або марево про себе *«іншого»* породжує дратуюче відчуття нездійсненності. Людина залишається на рівні *«протозадач»*, справжньої роботи над вирішенням задач із самоздійснення вона не веде, це тільки гра зі смислами у себе *«можливого»* без виходу на конструктив. Для виправдання зупинки у розвитку доросла особа підсвідомо підбирає виправдання, звинувачуючи обставини, оточуючих, час, виховання, власні особистісні риси.

I.2. Якщо особа *готова для подальшої роботи* над життєвим проектом, рух починається з блоку *«протозадачі»*, зокрема з *«протопроекту»* при майже не задіяному блоці *«прототекст»*. *«Прототекста»* і *«текста-зразка»* як провокаторів процесу може і зовсім не бути, так само як і відповідних складових *«індивідуального дискурсу»*, що забезпечують усвідомлене уявлення про мету самопроектування, зокрема на рівні особистісного самопроектування. Проте йде активна конструктивна робота зі смислами, що складають блок *«проект-орієнтир»*, особа намагається *«опанувати»* цей орієнтир, чим і реалізує технологію *«інформаційного діалогу»*. Активно працює блок *«пошук ресурсів»*, який поряд з блоком *«індивідуальний дискурс самопроектування»* ми вважаємо необхідним ввести у функціональну модель самопроектування дорослої особистості.

Певний час іде розширення *«індивідуального дискурсу самопроектування»* – накопичення смислової бази для побудови власного нарративу майбутнього життєвого проекту. При цьому реалізується зазначена в схемі технологія *«інформаційного діалогу»* з *«соціокультурним середовищем»*, яке підживлює дискурс суб'єкта. Суб'єктом свідомо чи підсвідомо реалізується пошук *«тексту-зразка»* і *«проекту-орієнтира»* шляхом підключення різних джерел поповнення *«індивідуального дискурсу життєвого самопроектування»* в заданому напрямку (див. про це детально у [1; 2]).

З'ясувалося, що *«інформаційний діалог»* – це чи не найбільш експлуатована технологія, різновиди якої рухають перехід від блоку до блоку в сукупностях блоків схеми, що відповідають рівням *«плагіатора»* і *«читача»*. В ході цього особа починає вирішувати задачі на смисл – через сито смислів, що складала смислове наповнення *«протопроекту»* й *«прототексту»*, *«пропускається»* і перетравлюється весь новий, вже цілеспрямовано отримуваний, досвід, в ході чого цей «скелет» починає обростати новими знайденими смислами, і на основі цього починає вибудовуватися певний текст-нарратив як прообраз майбутнього, все більш можливого і більш реального, життєвого проекту. Це вже робота *«читача»*, і *«читає»* такий читач саме життя навколо себе і, певною мірою, свій досвід. Зауважимо, що на цьому рівні вже запускаються технології *«смислового діалогу»*, і емпіричні дані дають цьому підтвердження.

Якщо спробувати відобразити цей процес на схемі функціональної моделі, то доданий нами блок *«формування індивідуального дискурсу самопроектування»* має бути поєднаний з блоками *«проект-орієнтир»* і *«текст-зразок»* у взаємопов'язану систему, яка живить смислами нарратив, що народжується, і тим самим реалізується первинне усвідомлення завдань, що постають перед особою на початку реалізації життєвого проекту, а далі і перевизначення і довивизначення цих задач на смисл.

Це хоч і вимушене ззовні, але усвідомлене самопроектування. Воно може бути обмежене досягненням бажаного рівня, проте, може запуснути і глибинні

механізми самореалізації, коли самопроектування стане внутрішньою потребою, необхідною складовою життя. Серед якостей особистості, схильної до самопроектування такого типу, можна відзначити некритичне ставлення до своїх наявних особистісних ресурсів, що може спричинити неуспіх цього самопроекту (часто, але не завжди, бо сам процес забезпечує необхідний розвиток у потрібному напрямку), а також нездатність протистояти впливу найближчого оточення, залежність від нього («за компанію», «мода», «вимоги тусовки»), тощо.

Для цієї технології самопроектування характерні усвідомленість, осмисленість, цілеспрямованість, неприхованість, артикульованість. Практично всі блоки, виділені в теоретичній моделі самопроектування, у осмислено самопроектуючої особистості наявні, усвідомлені, піддаються екстеріоризації і можуть бути досліджені.

Одну з особливостей зрілої особистості Н. В. Чепелєва і С. Ю. Рудницька вбачають у її здатності до індивідуального осмисленого самобудування, самоконструювання, самопроектування, а необхідною умовою для цього є можливість для дорослої особистості усвідомлювати себе одночасно і суб'єктом власної життєвої активності – по суті, автором власного життя, з одного боку, а з другого – об'єктом персональних спостережень і перетворень, тобто героєм, персонажем життєвої історії [9]. Як тільки доросла особа «доросте» до здатності дивитися на себе як на об'єкт, у її активі з'являється такий могутній інструмент, як рефлексія. Звернімо увагу на парадоксальну відповідність: індивід стає суб'єктом, потенціальним «автором» свого життя, тільки коли і якщо зможе усвідомити, побачити себе об'єктом. Рефлексивна позиція по відношенню до себе є необхідною умовою можливості авторської позиції.

На шляху до реалізації життєвого самопроекту у особи може бути декілька «прокручувань» цикла блоків від «*проекту-орієнтиру*» до «*діагностики ресурсів*» з включенням у цикл блоку «*особистісний проект*». Однак реалізація, навіть успішна, життєвого самопроекту може

супроводжуватися і мало (або тільки частково) усвідомлюваними змінами особистості – подальша зміна життєвої ситуації може виявити, що глибоких особистісних зрушень не відбулося, і в новий життєвий проект людина не привнесе особистісних досягнень минулого. Це приклад, коли в минулому у людини відбувся яскравий сплеск успіхів і досягнень, а потім все життя вона живе в спогадах про це і не здатна яскраво реалізуватися в іншому віці і в нових умовах життя. Для виправдання зупинки в розвитку, яку людина хоч і не артикулює для себе, але відчуває, вона підсвідомо підбирає виправдання, звинувачуючи обставини, час, виховання, особистісні риси, тощо.

II. Розповсюдженою є технологія паралельного життєвому, але тільки почасті усвідомленого самопроектування – коли людина змінюється самими *обставинами своєї діяльності в рамках життєвого проекту*, в який потрапила. Життєвий проект завжди є не тільки контекстом, а й могутньою рушійною силою змін особистості, і в цьому випадку він працює як свого роду тренінг особистості у конкретному напрямку, незалежно від її вольових зусиль і намірів. Від попереднього випадку цей відрізняється відсутністю свідомої цілеспрямованості у особи, що здійснює самопроектування. У відповідному варіанті схеми повністю відсутній блок *«особистісний проект»*, може бути майже не задіяним і блок *«діагностика ресурсів»*; проходження деяких з блоків схеми відбувається при неповному усвідомленні – як цілеспрямована робота на результат без рефлексії самозмін.

III. Має особливості самопроектування *на переломі життя* особистості, коли попередній життєвий проект (успішний чи ні) себе вичерпав, і перед особистістю постає *завдання будувати новий етап життя* на основі нового життєвого чи особистісного самопроекту. Це може бути провал колишньої стратегії життя, втрата опори через різку зміну життєвої ситуації, пов'язану з втратою роботи, статусу, кола, звичного соціумного оточення, розлучення, закоханість, самотність, зміну місця проживання (особливо переїзд в іншу країну), проблеми зі здоров'ям, потребу змінити коло інтересів, спілкування, відчуття нереалізованості в професії або в особистому житті, скептичне

ставлення значимих осіб і т.п. При цьому може мати місце провокація потреби в змінах якимись супутніми обставинами життя, новим досвідом, новими враженнями, впливом нових значущих людей, що увійшли в життя людини.

Тут активна робота самопроектуючої особистості саме на ділянці аналізу власного *«індивідуального дискурсу»*, його поповнення новими текстами, один чи кілька з яких можуть стати провокаторами нового життєвого чи особистісного самопроекту. Провідною технологією у цьому стані є технологія *«смыслового діалогу»*.

Характерною рисою особистості за таких обставин є більш критичне ставлення до своїх наявних особистісних ресурсів. Але можливий ухил у протилежний бік – недооцінка своїх можливостей розвитку («у мене не вийде», «не маю таких рис», тощо), абсолютизація чи перебільшення факторів, що викликали неуспіх попереднього життєвого проекту.

Щодо відображення на моделі, це може бути друге, чи третє, чи N-не *«прокручування»* схеми. Активні блоки: *«пошук тексту»*, *«формування перед задачі»*, *«аналіз і пошук ресурсів»*.

III.1. На відміну від цього у *дійсно кризових ситуаціях* життя людини, коли попередні життєві проекти стають неможливими із-за кризової зміни обставин, людина ще психологічно не визріла як для закінчення цієї частини життя, так і для переходу на нову. Проте, оскільки вже є певний досвід самопроектування, отриманий на попередньому етапі життя, то коли (і якщо) людині вдається опанувати природні реакції на загрозу (втєчу, агресію, ступор), починають працювати одночасно всі технології, освоєні людиною на попередньому етапі життя (див. детально про це в [3]).

IV. Глибоко прихованим від оточуючих, проте усвідомленим і добре артикульованим є індивідуальний самопроект, мета якого – *цілеспрямовані саморозвиток і самореалізація*. Такий особистісний самопроект може йти всупереч життєвим проектам, на тлі (чи на базі, на ресурсах) яких реалізується. На відміну від попередніх, тут життєвий проект є другорядним, супутнім; він може бути базою або навіть перешкодою основній життєвій програмі –

здійсненню саморозвитку і самореалізації. Саме цей вид самопроектування називають особистісним самопроектуванням.

Основними групами дорослих, що реалізують такий тип самопроектування, є творчо орієнтовані особистості (митці, науковці, тощо); особи, зосереджені на реалізації своїх усвідомлених духовних потреб; особи з розвиненими екзистенційними рисами свідомості; особи у скрутних життєвих обставинах, тощо.

IV.1. Більш активний, діяльнісний варіант технології цього типу реалізує *активний пошук суб'єктом шляхів і засобів для саморозвитку*, тобто передбачає пошук життєвого проекту, який грав би роль інструменту для саморозвитку. Психологічні механізми і прояви цієї технології в різних вікових групах дорослих суттєво відрізняються. У «ранніх» дорослих особистісне самопроектування часто скероване прагненням людини підлаштуватися під ідеали, нав'язані соціумом. Це варіант того самого «плагіату» і «читання», про яке йшлося вище при обговоренні самопроектування, викликаного потребами конкретного життєвого самопроекту, але тут взірцем є певний соціально схвалений, «модний», тип особистості або певний привабливий і модний спосіб життя молодшої людини. Але спрямування активної діяльності молодшої особи на вирішення своєї особистості призводить до дійсно швидкого засвоєння нею технологій самопроектування і, як правило, успішної реалізації цього в подальших життєвих проектах. Характерно, що розуміння «життєвого проекту» при цьому суттєво формується ідеалами особистісного зростання.

Аналіз емпіричного матеріалу дозволив виявити феномен існування у зрілої особистості не задоволеної соціально прийнятими формами дискурсу потреби наратизувати та обговорювати свої особистісні нароби, особливо у більш пізні вікові періоди життя, коли усвідомлена внутрішня робота зі своїм досвідом стає нагальною потребою і навіть «нуждою» (за С. Д. Максименком). Саме це, мабуть, спонукає до написання мемуарів і есе, публікації щоденників і т.п. При проведенні опитування з'ясувалося, що виникнення такої «потреби» у дорослих – зовсім не рідкість, практично всі респонденти виявили ці якості,

проте багато з них вербалізували це ледь не вперше в житті, і багато хто з них після опитування дякували за можливість відчутти задоволення від усвідомлення і наративізації глибоко прихованого, але дуже для них важливого. Але артикуляція цих зрушень свідомості дорослої людини – аж ніяк не загальноприйнята тема дискурсу соціуму, і тому в колективній свідомості цей феномен майже не представлений.

IV.2. Пасивний варіант технології полягає у перманентному *настрої особи на самоусвідомлення, відстеження власного рівня, проявів власних якостей*; присутні лише рефлексивні процеси, самоспостереження, переосмислення власного досвіду, переживання, тощо – без конкретного цілепокладання. Це, безумовно, самопроекування у формі постійної щоденної роботи всієї схеми, але без підключення блоку *«життєвий проект»*, в якості якого тут виступає вся схема особистісного самопроекування в цілому – вона організує життя людини, незалежно від того, чим конкретно людина займається у житті.

Розповсюдженою технологією життєвого та особистісного самопроекування за результатами емпіричного дослідження виявилось провокування якимись супутніми обставинами життя, новим досвідом, новими враженнями. *Технологію «провокації»* можна вважати універсальним механізмом, який спричиняє зрушення дорослої особи з усталеного шляху, з досягнутої і зафіксованої обставинами точки її розвитку, що часто суб'єктивно сприймається як *«кінцева»*. *«Провокація»* моделює вплив дискурсивного оточення на формування дорослою особистістю *«протопроекту»* і *«прототексту»*. Це один із способів смислопередачі, цілеспрямованого або природнього вирощування смислу в особистості, *«окультурення»* людини під час занурення в певний дискурс.

Форми, шляхи і механізми провокації численні. Проведений аналіз технологічного прийому *«провокація текстом»* [4] свідчить, що це один з дієвих засобів цілеспрямованого розвитку *«індивідуального дискурсу самопроекування»*: людина діє відповідно до свого уявлення про себе, своєї

моделі себе; провокативний текст розхитує цю модель, а дії, що пропонуються під час дослідження, виводять особу з тієї ролі, яку вона сама для себе окреслила, і дають можливість і простір для нового погляду на предмет дослідження і на саму себе, в результаті чого з'являється база для реальних самозмін. Текст-провокація може відігравати роль і *«протопроекту»*, і *«прототексту»*, і *«тексту-зразка»*, і *«проекту-орієнтира»*.

Проведена апробація [4] підтвердила універсальність дії методу *«провокації текстом»* для підключення текстів культури у *«ресурсну базу»* особистості на всіх рівнях розвитку особистості – від *«плагіатора»* до *«автора»*, при цьому спостерігався підйом рівня від *«читача»* до *«автора»* практично в усіх учасників апробації. Але цей висновок ще має бути статистично підтверджений.

Висновки. Узагальнення результатів як теоретичних, так і емпіричних досліджень особливостей застосування дискурсивних технологій дорослими у процесі здійснення власного життєвого та особистісного проектів дозволило виявити і проаналізувати технологічні прийоми, характерні для вікової групи *«дорослі»*, а також проінтерпретувати їх з точки зору нормативної моделі дискурсивного самопроектування. Така дослідницька позиція висунула в центр уваги співвідношення особистісного самопроекту і супутніх життєвих проектів суб'єкта, а також обумовила введення у структуру нормативної моделі дискурсивного самопроектування двох додаткових активно функціонуючих блоків: *«формування індивідуального дискурсу самопроектування»* і *«аналіз і усвідомлення власної ресурсної бази самопроектування»*. Продовження і розвиток напрямку досліджень, представленого в цій роботі, ми бачимо в розробці теоретичних моделей самопроектування кожного з розповсюджених варіантів технологій самопроектування дорослих, з узагальненням типових форм *«тексту-зразка»*, *«проекту-орієнтира»*, *«події-зрушувача»*, *«ресурсної бази особистості»*, *«індивідуального дискурсу самопроектування»* при реалізації кожної з технологій.

Проведення емпіричного дослідження виявило в опитаних дорослих потребу наративувати і обговорювати свої особистісні напрацювання. Це підводить до висновку про те, що бажано цілеспрямовано розвивати наративну компетентність у представників усіх без винятку спеціальностей, для того щоб представники далеких від текстової діяльності професій мали знаряддя, яке знадобиться їм, коли їхня особистість «дозріє» до рівня і потреби продукування аутонаративів – «автор» в особистості перестане бути мовчазним, йому буде що сказати; потрібні будуть тільки засоби для цього. Важливим супутнім фактором наративної компетентності має бути паралельний розвиток і рефлексивної компетентності, а також звички й потреби усвідомлювати, текстуалізовувати і наративізувати свої відчуття. Можна припустити, що людина, яка навчена це робити, буде більш готовою до особистісного самопроектування і більш успішною в його здійсненні.

Список використаних джерел

1. Зарецька О. О. Джерела індивідуального дискурсу самопроектування (за матеріалами опитування) / О. О. Зарецька // Актуальні проблеми психології : Зб. наук. пр. ; Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2017. – Том. II : Психологічна герменевтика. – Випуск 10. – С. 65-82.
2. Зарецька О. О. Дискурсивні практики самопроектування дорослих [Електронний ресурс] / О. О. Зарецька // Самопроектування особистості у дискурсивному просторі : монографія / за ред. Н. В. Чепелевої. – Київ : Педагогічна думка. – 2016. – 232 с.. – URL : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/>
3. Зарецька О. О. Дискурсивні технології самопроектування дорослих [Електронний ресурс] / О. О. Зарецька // Дискурсивні технології самопроектування особистості / за ред. Н. В. Чепелевої; Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2019. – С. 103-119. – URL: <http://lib.iitta.gov.ua/717132/>.

4. Зарецька О. О. Провокація текстом як дієвий засіб розвитку індивідуального дискурсу самопроєктування / О. О. Зарецька // Актуальні проблеми психології : Зб. наук. пр.; Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2018. – Том. II : Психологічна герменевтика. – Випуск 11. – С. 73-86.

5. Проблеми психологічної герменевтики : монографія / Н. В. Чепелева, Т. М. Титаренко, М. Л. Смульсон та ін. – К. : Міленіум. – 2004. – 276 с.

6. Проблемы психологической герменевтики : монография / Н. В. Чепелева, Т. М. Титаренко, М. Л. Смульсон и др.]. – К. : Изд-во Национального педагогического университета им. Н. П. Драгоманова. – 2009. – 382 с.

7. Чепелева Н. В. Особистість як оповідач історій / Н. В. Чепелева // Особистість та її історія : колективна монографія / за ред. Н. В. Чепелевої, М. В. Папучі; НДУ ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2018. – С. 7-22.

8. Чепелева Н. В., Рудницька С. Ю. Нормативна модель дискурсивного самопроєктування особистості [Електронний ресурс] / Н. В. Чепелева, С. Ю. Рудницька // Дискурсивні технології самопроєктування особистості / за ред. Н. В. Чепелевої; Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2019. – С. 22-30. – URL : <http://lib.iitta.gov.ua/717132/>.

9. Чепелева Н. В., Рудницька С. Ю. Психологічна характеристика особистості, здатної до самопроєктування / Н. В. Чепелева, С. Ю. Рудницька // Педагогіка і психологія. – 2018. – № 1. – С. 71–77.

References transliterated

1. Zarets'ka O. O. Dzherela indyvidual'noho dyskursu samoproektuvannya (za materialamy opytuvannya) / O. O. Zarets'ka // Aktual'ni problemy psykhologhiyi : Zb. nauk. pr.; Instytut psykhologhiyi imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. – K., 2017. – Tom. II : Psykhologhichna hermenevtyka. – Vypusk 10. – S. 65-82.

2. Zarets'ka O. O. Dyskursyvni praktyky samoproektuvannya doroslykh [Elektronnyy resurs] / O. O. Zarets'ka // Samoproektuvannya osobystosti u

dyskursyvnomu prostori : monohrafiya / za red. N. V. Chepelyevoyi. – Kyyiv : Pedahohichna dumka. – 2016. – 232 c.. – URL : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/>

3. Zarets'ka O. O. Dyskursyvni tekhnolohiyi samoproektuvannya doroslykh [Elektronnyy resurs] / O. O. Zarets'ka // Dyskursyvni tekhnolohiyi samoproektuvannya osobystosti / za red. N. V. Chepelyevoyi; Instytut psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. – K., 2019. – S. 103-119. – URL: <http://lib.iitta.gov.ua/717132/>

4. Zarets'ka O. O. Provokatsiya tekstom yak diyevyy zasib rozvytku individual'noho dyskursu samoproektuvannya / O. O. Zarets'ka // Aktual'ni problemy psykholohiyi : Zb. nauk. pr. ; Instytut psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. – K., 2018. – Tom. II : Psykholohichna hermenevtyka. – Vypusk 11. – S. 73-86.

5. Problemy psykholohichnoyi hermenevtyky : monohrafiya / N. V. Chepelyeva, T. M. Tytarenko, M. L. Smul'son ta in. – K. : Milenium. – 2004. – 276 s.

6. Problemy psykholohycheskoy hermenevtyky : monohrafyya / N. V. Chepeleva, T. M. Tytarenko, M. L. Smul'son y dr.]. – K. : Yzd-vo Natsyonal'noho pedahohycheskoho unyversyteta ym. N. P. Drahomanova. – 2009. – 382 s.

7. Chepelyeva N. V. Osobystist' yak opovidach istoriy / N. V. Chepelyeva // Osobystist' ta yiyi istoriya : kolektyvna monohrafiya / za red. N. V. Chepelyevoyi, M. V. Papuchi; NDU im. M. Hoholya. – Nizhyn, 2018. – S. 7-22.

8. Chepelyeva N. V., Rudnyts'ka S. Yu. Normatyvna model' dyskursyvnoho samoproektuvannya osobystosti [Elektronnyy resurs] / N. V. Chepelyeva, S. Yu. Rudnyts'ka // Dyskursyvni tekhnolohiyi samoproektuvannya osobystosti / za red. N. V. Chepelyevoyi; Instytut psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. – K. , 2019. – S. 22-30. – URL : <http://lib.iitta.gov.ua/717132/>.

9. Chepelyeva N. V., Rudnyts'ka S. Yu. Psykholohichna kharakterystyka osobystosti, zdatnoyi do samoproektuvannya / N. V. Chepelyeva, S. Yu. Rudnyts'ka // Pedahohika i psykholohiya. – 2018. – # 1. – S. 71-77.

*Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution 4.0
International License.*

*Авторське право (c) 2019 Zaretska Olga Oleksandrivna Зарецька Ольга
Олександрівна*

Отримано: 30.11.2019

Відрецензовано: 05.12.2019

Опубліковано: 19.12.2019

DOI: <https://doi.org/10.31108/3.2019.3.4.7>